

Віктор ШУЛЬГАЧ

З ОЙКОНІМІ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОГО ПОЛІССЯ

Статтю присвячено аналізу ойконімів Жильжа, Соломир, Ратне.

Ключові слова: Ойконім, антропонім, ономастика.

Західноукраїнське Полісся – складова загального поняття Полісся, oprіч Центрально- та Східноукраїнського Полісся. Ономастика (зокрема ойконімія) цього регіону досить консервативна, що пов'язано зі стабільністю та безперервністю його заселення. З-поміж чималої кількості назв поселень, архаїчність яких обумовлена фонетичним, дериваційним, ареальним критеріями, спільнослов'янськими принципами номінації тощо, розглянемо такі:

Жильжа – назва населеного пункту в Костопільському р-ні Ровенської обл. Ойконім ідентичний гідроніму *Жильжа* п. Горині п. Прип'яті (с. Звiздівка Костопільськ. р-ну) [Пура НР 84], варіанти *Жильжанка*, *Жилжанка*, *Жилжа*, *Жульжанка* [СГУ 197].

У науковій літературі назву ріки порівнювали з гідронімом *Жалож* п. Іпуті л. Дніпра і тлумачили як балтизм (із *gelž-*, пор. лит. *gel(e)žis* ‘залізо’) [Топоров, Трубачев 188]. При цьому не враховувався вокалізм слов'янських і балтійських фактів.

Назву р. *Жилжа* / *Жильжа* в бас. Горині дійсно можна зіставляти з *Жалож* < *Жалж (секундарне -o-) і зводити до прототипу *ǰьlža (*ǰьlзь). Реалізація кореневої сполуки -*ьl-* як -*ил-* / -*іл-*, -*ал-*, -*ул-* (пор. варіант *Жулжанка*), замість очікуваного -*ел-* / -*ев-*, – поширене явище в кореневих структурах зразка *тъlt*. Пор. ще: укр. діал. *чулнай* ‘насінний пагін цибулі, часнику’ [СБук.Г 651] < **ǰьlра̋ъ*, *чмхати*, *чмхати* ‘скошувати чи зривати вершки чогось та листки з боків’ [СБук.Г 642] < *члхати, *члхати (асиміляція плавного) < *ǰьlхати, рос. діал. *чалбить* ‘перемішувати вареники чалбою’ [Сердюкова 307] < *ǰьlбити, *чалпан* ‘дурень’, ‘булка з медом’ [Доп. 297], *чултан* ‘пагорб, гірка’ [СРГСУ Доп. 568] < **ǰьlра̋пъ*, *жулбить* ‘гризти насіння’ [СРГСУ Доп. 158] < *ǰьlбити, *Жалдыбы*, *Жулдыбинская* – ойконіми в колишніх Смоленській та В'ятській губ. [Vasmer III, 273, 315] < *Желдыбы, *Желдыбинская і под.

Формально *ǰьlža (*ǰьlзь) – іменники жін. роду -*ā* та -*ī* основ, мотивовані базовим **ǰьlg-*: *ǰьlgja, *ǰьlgjъ. Пор. щодо цього назву ріки *Желга* у Гдовському р-ні Псковської обл. Найімовірніше, *Жильжа* відапелятивного походження, хоча має слабку опору в апелятивній лексиці. Пор., наприклад, укр. *жєвжик* ‘горобець;

вітрогон; вертихвіст' [Грінченко 1, 478], блр. діал. *жэўжык* 'вертлява, рухлива людина, дитя', 'неспокійна, непосидюча, надміру рухлива дитина' [Расторгуев 102] та ін. Детальніше див. [Шульгач 277]. Тому, імовірно, первісне значення гідрооснови можна відновлювати як *'швидка, рухлива і под.' (про течію). В такому разі ойконім вторинний щодо гідроніма.

Соломир – ойконім у Зарічненському р-ні Ровенської обл. Відомий як: *Соломиръ*, 1855 р., *Solomir*, 1891 р., *Саломир*, 1946 р., *Соломир*, 1961 р. [Пура 22]. Не зважаючи на досить пізні фіксації, назва належить до найдавнішого прошарку слов'янських ойконімів. *Соломир* < *Соломеръ (ствердіння кінцевого -р') утворено за допомогою індивідуально-посесивного суфікса -j- від особового імені *Соломер* (пор., наприклад, болг. *Соломеров* – прізвище [Илчев 457]). Останнє відобразилося також у назвах поселень рос. *Соломерово* – у Тверській обл. [Воробьев 363 < особового імені *Солемер* / *Соломер*], блр. *Соломирове*, *Solomerski Hrodek* – у колишній Вітебській губ. [Vasmer VIII, 437], укр. *Соломірка* – у Вінницькій обл. Сюди ж оронім *Solomirz* – у Тернопільській обл., *Solomir* – назва фільварку в колишньому Пінському пов. [SG XI, 62], у яких другий компонент -*мир* / -*mir*, очевидно, з -*мер* / -*mer*. Пор. ще антропонім *Солмиръ в одній із новгородських берестяних грамот, який В.М. Топоров гіпотетично реконструював як *Solmīrъ, а мотивацію пов'язав із роллю солі в деяких землеробських обрядах та її функцією в розбраті, сварці тощо. Див. [Топоров 52-53].

Стосовно першого складника, то він представлений в антропонімах-композиатах на зразок:

*Solevarъ: рос. *Солеваров* [ЖПТ] і под.

*Solivoda: пол. *Soliwoda* [SN VIII, 565].

*Sologonъ: укр. *Шологон* [РУС 481] < *Сологон.

*Sologorъ: укр. *Сологор* [ТД Черкаси 256].

*Sologostъ: рос. *Сологоц* – назва озера в Рязанській обл., у басейні Правобережної Оки [Смолицкая 165], *Сологостъ* – ойконім у колишній Новгородській губ., блр. *Сологоц*, *Сологоца* – ойконіми у колишній Мінській губ. [Vasmer VIII, 434] та ін. відантропонімного походження [Казлова 1, 116].

**SologObъ(jъ)*: ст.-укр. Сидоръ *Сологубъ*, 1649 р. [ДП 75], укр. *Сологуб* – сучасне прізвище, рос. *Сологубов* (м. Луцьк), (похідні) *Сологубов*, *Сологубова*, *Сологубовка* – ойконіми в колишніх Мінській, Смоленській, Петербурзькій губ. [Vasmer VIII, 434, 435].

*Soloxvastъ: пол. *Szofast* [SN IX, 319].

*Solojědъ: укр. *Солоїд* [Новикова 780].

*SolomQdrъjъ: укр. *Соломудрий* [КПУ Черк. 5, 936].

**SolorQpъ(jъ)*: укр. *Солонуп* [Новикова 781].

*Solouхъ(*жъ*): укр. *Солоух* [ЖПТ], рос. *Солоух* – сучасне прізвище.

*Solozobъ(*жъ*): ст.-рос. Івашка *Солозобовъ*, 1687 р. [Зарайск 50], рос. *Солозобов* [ЖПТ]. Ці антропоніми видапелятивного походження, пор. рос. діал. *солозоб*, *солозобый* ‘про людину, яка любить солону їжу’ [СРНГ 39, 290]. Компонент *Сол-*, безперечно, пов’язаний з *сіль* (*соль*), *солити* і под. Він активно функціонує в слов’янському антропоніміконі. Пор.:

*Solъ, *Sola, *Solъ: укр. *Сіль* [ОКІУМ], хорв. *Sola*, *Šola*, *Šol* [Leksik 603, 651], слвн. *Sol*, *Šol* [ZSSP 564, 610], пол. *Sol*, *Sola*, *Szol*, *Szola* [SN VIII, 563; IX, 318], чеськ. *Sola* [ЧП], співвідносні з псл.*solъ, а також лексикою на зразок рос. діал. *col* ‘неорганічні солі, розчинені у воді’ [СРГК 6, 208], пол. *sola* ‘солоня вода’ [Rymut II, 460] тощо. Стосовно фонетичного руху *С-* > *Ш-* пор., наприклад, рос. діал. *шолить* ‘солити’ [Опыт 267].

Фактичний матеріал слов’янських мов антропонімічного рівня досить багатий, він дозволяє відновити чимало префіксальних та суфіксальних дериватів, які утворюють розлогу лексико-словотвірну мікросистему і заслуговують спеціального опису. Ось деякі з них:

*Bezsolъ(*жъ*): ст.-рос. *Безсолъ* Данила [ВКАСМ 5], Федько *Безсолов*, 1538 р. [Кучкин 342], *Безсолой* Сидор, 1653 р. [ТК II, 602], (похідні) *Безсолово* (3) – ойконіми в колишніх Вологодській, Новгородській, Псковській губ. [Vasmer I, 310].

*Dobrosolъ, *Dobrosolъ: ст.-укр. *Dobrosolowsky*, 1615 р. [ОВ 208], блр. *Дабрасолец* [Бірыла 123], рос. *Добросол* [ЖПТ], пол. *Dobrosolski* [SN II, 450].

*Obsolъ: слвн. *Osolc* [ZSSP 415], пол. *Osotek* [SN VII, 110]. Сюди ж *Осолы* – назва поселення відантропонімічного походження у колишній Віленській губ. [Vasmer VI, 476] ~ *obsolъ [ЭССЯ 30, 11].

*Orzsolъ: укр. *Росіл* [Редько Словник II, 906], *Расоленко* [ЖПТ], ст.-блр. *Росол*, XVI ст., блр. *Расол*, *Расолаў* [Бірыла 349], рос. *Росолов*, *Росолов* [РУС 359], *Разсолово* (3), *Росолово* (4), *Розсолово* – відантропонімічні ойконіми в різних регіонах [Vasmer VII, 514, 631, 653], болг. *Расолков*, *Разсолков* [Илчев 418, 421]. Стосовно мотивації цих і подібних до них особових назв пор. апелятивну лексику, зібрану під гаслами *orzsolъ, *orzsolъ [ЭССЯ 34, 278-282].

*Prasolъ: укр. *Прасол* [СП 287], ст.-рос. Іван *Прасолов*, XV ст. [Веселовский 258], Івашко *Прасол*, 1624 р. [Парфенова 320], рос. *Прасол*, *Прасолов* [ЖПТ], (похідні) *Прасолова* (2), *Прасолово* (5), *Прасолов Починок* – ойконіми відантропонімічного походження [Vasmer VII, 354], болг. *Прасолов* [Илчев 406]. Наведені власні назви видапелятивного походження, пор. укр. діал. *прасол* ‘дрібний

торговець (переважно в'яленою рибою й сіллю)', пол. (старе) *prasol* 'торговець сіллю' та ін. < *prasolъ [ЕСУМ 4, 556].

*Prosola, *Prosolъ: укр. *Просол* [РУС 343], рос. *Просо́лов*, *Просо́лин* [ЖПТ], блр. *Прасол*, XVIII ст. [Бірыла 332], пол. *Prosol* [SN VII, 555] ~ укр. діал. *просол* 'сік з посоленого м'яса, ропа, оселедцевий розсіл' [ЕСУМ 5, 253].

*Usolъ: рос. *Усолов*, *Усолкин* [ЖПТ], (похідні) *Усолово*, *Усолкино* – назви поселень у колишніх Ярославській, Костромській, Пермській губ. [Vasmer IX, 319]. Стосовно мотивації пор., наприклад, укр. *усолити* 'просолитися' [Грінченко 4, 357] та ін.

*Zasola: пол. *Zasola* [SN X, 439] і под. ~ укр. *засолити* 'посолити' [Грінченко 2, 99] і под.

Спеціального опису заслуговує й суфіксальна підсистема етимологічного гнізда з коренем *сол-* / *Сол-*. Пор., наприклад:

*Solidlo < *solidlo, реалізоване в пол. *Solito* [SN VIII, 565].

*Solikъ / *Solicъ: укр. *Солик* [СП 330], рос. *Солич* [ЖПТ], хорв. *Solić* [Leksik 604], пол. *Solik* [Rymut II, 460], чеськ. *Solik* [ЧП].

*Solajъ: укр. *Шолай* [Богдан 267], слвн. *Solaj* [ZSSP 564], пол. *Solaj* [SN VIII, 567], чеськ. *Šolaj* [ЧП].

*Solakъ / **Sol'akъ*: хорв. *Solak* [Leksik 603], слвн. *Solak* [ZSSP 564], пол. *Solak*, *Solak* [SN VIII, 567; Rymut II, 460], чеськ. *Solák* [ЧП].

*Solanъ: укр. *Шолан* [Богдан 267], слвн. *Solan* [ZSSP 564], хорв. *Solan* [Leksik 603], пол. *Solanko* [Rymut II, 460].

*Solunъ: укр. *Солун*, рос. *Шолунов* [ЖПТ].

*Solunъ: пол. *Solun* [Rymut II, 460].

**Sol'arъ*, **Sol'arъ*: укр. *Соляр* [ЖПТ], пол. *Solarz*, *Solarz* [Rymut II, 460; SN VIII, 567], чеськ. *Solář* [ЧП]. Щодо мотиваційних засад зішлемося на укр. *соляр* 'солевар, торговець сіллю' [Грінченко 4, 167], пол. *solarz* 'продавець солі' [Rymut II, 460] і под.

Ратне – селище міського типу у Волинській обл. Давнє поселення. За свідченнями істориків, уже в XIII ст. тут існував монастир [Каретников 62]. На сторінках історичних документів фігурує як: *Ратно*, 1313 р. [БЕВ 1898, № 7-8, част. неоф. 281]; *Ратно*, 1410 р. [Длугош 58]; *Rathno*, 1433 р. [AS I, 32]; *Ратно*, ко всім мужем *Ратнѧном*, 1443 р. [AS I, 38]; мешанину *Ратенскому*, 1512 р. [AS III, 98]; на *Ратенъ*, 1526 р. [Торгівля 52]; *Ратно*, 1532 р. [ЛІМ № 15, 192]; з людьми *Ратенскими*, (назва жителів) *Ратнѧне*, 1537 р. [AS IV, 106]; *Ратенъ* замокъ, з *Ратномъ*, 1546 р. [АСД I, 62, 74]; з *Ратна*, 1582 р. [Торгівля 190]; *Rathno*, 1604 р. [АВК ХХІІІ, 20]; w *Ratnie*, 1619 р. [РВМ 593]; до міста *Ратъна*, в замку *Ратенском*; *през Ратно*, 1630 р. [Торгівля 290, 291]; до міста *Ратъна*, под мистом *Ратъном*, 1649 р. [АЮЗР ІІІ/4, 228, 229]. Має

паралель у рос. Ратно – топоніми на Новгородщині та Псковщині [Vasmer VII, 542], чеськ. *Ratný, -ého* – назва замку [Kott III, 30].

Ратно і под. мотивовані нечленим відносним прикметником *ратънь*, пор. д.-руськ. □ □ □ □ [військовий; пов'язаний з війною], рос. діал. *ратный* 'військовий, бойовий' та ін. Доповнення до словникової статті *ortъnъ [ЭССЯ 32, 215-216].

Скорочення

АВК – Акты, изд. Виленскою Археографическою комиссиею. – Вильна, 1890. – Т. XXIII.

АСД – Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси. – Вильна, 1867. – Т. I.

АЮЗР – Архив Юго-Западной России, изд. Временною комиссиею для разбора древних актов [...]. – Киев, 1859-1914. – Ч. I-VIII.

Бірыла – *Бірыла М.В.* Беларуская антрапанімія. 2: Прозвішчы, утвораны ад апелятыўнай лексікі. – Мінск, 1969.

Богдан – *Богдан Ф.* Словник українських прізвищ у Канаді. – Вінніпег; Ванкувер, 1974.

Веселовский – *Веселовский С.Б.* Ономастикон: Древнерусские имена, прозвища и фамилии. – М., 1974.

ВЕВ – Волинские епархиальные ведомости.

ВКАСМ – Вкладные книги Антониева Сийского монастыря. 1576-1694 (7084-7202) / Сообщил А.Ф. Изюмов // Чтения в Обществе истории и древностей российских. – 1917. – Кн. II. – Отд. I. – С. 1-104.

Воробьев – *Воробьев В.М.* Тверской топонимический словарь: Названия населенных пунктов. – М., 2005.

Грінченко – Словарь української мови / Упоряд. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко. – К., 1907-1909. – Т. 1-4.

ДП – Джерела з історії Полтавського полку. Середина XVII – XVIII ст. Т. I: Компуті та ревізії Полтавського полку. Компут 1649 р. Компут 1718 р. / Упоряд., підг. до друку, вступна стаття В.О. Мокляка. – Полтава, 2007.

Длугош – *Длугош Я.* Грюнвальдская битва / Изд. подг. Г.А. Стратановский, Б.В. Казанский, Л.В. Разумовская. – М.; Л., 1962.

Доп. – Дополнение к Опыту областного великорусского словаря. – СПб., 1858.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: В 7 т. / За ред. О.С. Мельничука. – К., 1982-2006. – Т. 1-5.

ЖПТ – Жертвы политического террора в СССР. – Электронный ресурс: <http://lists.mono.ru>

Зарайск – Зарайск: Материалы для истории города XVI–XVIII столетий. – М., 1883.

Илчев – *Илчев С.* Речник на личните и фамилни имена у българите. – София, 1969.

Казлова – *Казлова Р.М.* Айканімія Беларускага Палесся. Генэзіс назваў. – Гомель, 2009. – Вып. 1.

Каретников – *Каретников С.М.* (сост.). Волынская губерния. Географическо-исторический очерк губернии в связи с историей Малороссии и Западной России в XVII и XVIII веках. Изд. III. – Почаев, 1912.

КПУ Черк. – Книга пам'яті України: Черкаська область. – К., 1996. – Т. 5.

Кучкин ЖГ – *Кучкин В.А.* Жалованная грамота 1538 г. на две слободы в Коломне // Археографический ежегодник за 1959 г. – М., 1960. – С. 340-344.

ЛМ – Литовская метрика. Книга записей 15 (1528-1538). – Вильнюс, 2002.

Новикова – *Новикова Ю.М.* Практичний словозмінно-орфографічний словник прізвищ Центральної та Східної Донеччини. – Донецьк, 2007.

ОВ – Опис володінь князя Януша Острозького у південно-східній Волині 1615 р. / Упоряд. В. Атаманенко, І. Рибачук. – Острог, 2009.

ОКІУМ – Ономастична картотека Інституту української мови НАН України.

Опыт – Опыт областного великорусского словаря, изд. Вторым отд. имп. Академии Наук. – СПб., 1852.

Парфенова – *Парфенова Н.Н.* Словарь русских фамилий конца XVI – XVIII вв. (по архивным источникам Зауралья). – М., 2005.

Пура – *Пура Я.О.* Походження назв населених пунктів Ровенщини. – Львів, 1990.

Пура НР – *Пура Я.О.* Назви річок басейну Горині, Ствиги та Середнього Стиру. – Львів, 1985.

Расторгуев – *Расторгуев П.А.* Словарь народных говоров Западной Брянщины (Материалы для истории словарного состава говоров). – Минск, 1973.

РВМ – Руська (Волинська) метрика: Регести документів Коронної канцелярії для українських земель (Волинське, Київське, Брацлавське, Чернігівське воєводства) 1569-1673 / Передм. П.К. Грімстед. Упоряд. Г. Боряк, Г. Вайс, К. Вислобоков та ін. – К., 2002.

Редько Словник – *Редько Ю.К.* Словник сучасних українських прізвищ: У 2-х т. – Львів, 2007.

РУС – Російсько-український словник прізвищ мешканців м. Дніпропетровська / Авт.-упоряд. Т.С. Пристайко, І.С. Попова, І.І. Турута, М.С. Ковальчук. – Дніпропетровськ, 2007.

СБук.Г – Словник буковинських говірок / За заг. ред. Н.В. Гуїванюк. – Чернівці, 2005.

СГУ – Словник гідронімів України / Укладачі: І.М. Желєзняк, А.П. Корєпанова, Л.Т. Масєнко та ін. – К., 1979.

Сердюкова – *Сердюкова О.К.* Словарь говора казаков-некрасовцев. – Ростов-на-Дону, 2005.

Смолицкая – *Смолицкая Г.П.* Гидронимия бассейна Оки (Список рек и озер) / Под ред. О.Н. Трубачева. – М., 1976.

СП – Словник прізвищ: практичний словозмінно-орфографічний (на матеріалі Чернівеччини) / Укладачі: Н.Д. Бабич, Н.С. Колєсник, К.М. Лук'янюк (гол. ред.) та ін. – Чернівці, 2002.

СРГК – Словарь русских говоров Карелии и сопредельных областей / Гл. ред. А.С. Герд. – С.-Петербург, 1994-2005. – Вып. 1-6.

СРГСУ Доп. – Словарь русских говоров Среднего Урала: Дополнения / Под ред. А.К. Матвеева. – Екатеринбург, 1996.

СРНГ – Словарь народных говоров / Под ред. Ф.П. Филина и Ф.П. Сороколетова. – М.; Л.; С.-Петербург, 1966-2007. – Вып. 1-41.

ТД Черкаси – Черкаси: Телефонний довідник. – Черкаси, 1994.

ТК – Таможенные книги Московского государства XVII в. / Под ред. А.И. Яковлева. – М., 1950-1951. – Т. I-III.

Топоров – *Топоров В.Н.* Праславянская культура в зеркале собственных имен (элемент **mir-*) // XI Международный съезд славистов: История, культура, этнография и фольклор славянских народов. Доклады российской делегации. – М., 1993. – С. 3-119.

Топоров, Трубачев – *Топоров В.Н., Трубачев О.Н.* Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья. – М., 1962.

Торгівля – Торгівля на Україні. XV – середина XVII ст.: Волинь і Наддніпрянина / Упоряд. В.М. Кравченко, Н.М. Яковенко. Відп. ред. М.Ф. Котляр. – К., 1990.

ЧП – Чоловічі прізвища громадян Чеської Республіки за даними Міністерства внутрішніх справ ЧР станом на 1.04. 2004 // www.mvcr.cz

Шульгач – *Шульгач В.П.* Українські етимології. 66-73 // Студії з ономастики та етимології. 2004 / Відп. ред. О.П. Карпенко. – К., 2004. – С. 276-282.

ЭССЯ – Этимологический словарь славянских языков: Праслав. лекс. фонд / Под ред. О.Н. Трубачева. – М., 1974-2009. – Вып. 1-35.

AS – Archiwum ksiąg ąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie. – Lwów, 1887-1910. – Т. I-VII.

Kott – Česko-německý slovník zvláště grammaticko-fraseologický / Sest. Fr.Št. Kott. – V Praze, 1878-1893. – D. I-VII.

Leksik – Leksik prezimena Socijalističke Republike Hrvatske. – Zagreb, 1976.

Rymut – *Rymut K.* Nazwiska polaków: Słownik historyczno-etymologiczny. – Kraków, 1999-2001. – T. I-II.

SG – Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – Warszawa, 1880-1902. – T. I-XV.

SN – Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych / Wydał K. Rymut. Kraków, 1992-1994. T. I-X.

Vasmer – Russisches geographisches Namenbuch / Begr. von M. Vasmer. – Wiesbaden, 1962-1980. – Bd I-X.

ZSSP – Začasni slovar slovenskih priimkov / Odg. red. F. Bezljaj. – Ljubljana, 1974.

Виктор Шульгач

Из ойконимии Западноукраинского Полесья

Статья посвящена анализу ойконимов Жильжа, Соломир, Ратно.

Ключевые слова: Ойконим, антропоним, ономастика.

Victor Shul'gach

From the Western-Ukrainian Woodland oiconymy

The article is devoted to the origin of oiconyms: Жильжа, Соломир, Ратне.

Key words: oiconym, antroponym, onomastica.